

ФИГ. 1. Храм „Св. пророк Илия“,
с. Богородица. Външен изглед

СТЕННАТА ЖИВОПИС В ХРАМА „СВ. ПРОРОК ИЛИЯ“ В СЕЛО БОГОРОДИЦА, ПЕТРИЧКО

Владимир Димитров

Нов български университет
vladimirdim@gmail.com

РЕЗЮМЕ

В статията се дава подробно описание на стенописите в храма „Свети пророк Илия“ в село Богородица, Петричко. Храмът и стенописите в него са създадени през 1884 г. от братята Атанас и Антон. Живописът обхваща цялото вътрешно пространство и в по-голямата си част е в добро състояние. След Освобождението и преминаването на района в Царство България гръцките надписи са заличени и са изписани нови на български език. Това води до появата на „нови“ светци и особености в иконографската програма.

Ключови думи:

**стенописи, живопис,
Българско Възраждане,
наив, примитив,
зографи**

Град Петрич е разположен в котловина в подножието на непристъпната Беласица от юг и Огражден от север, на границата между България, Гърция и Северна Македония. Районът е богат както със своите природни забележителности, така и с паметници на културата от различни епохи от праисторията до Късното българско Възраждане. Безспорно най-забележителният паметник в района е древният римски град Хераклея Синтика (IV в. пр. Хр. – VI в. сл. Хр.) (Иванов 2003). В Петрич и селата около него са запазени църковни паметници, които, подобно на останалото наследство в района, не са достатъчно добре проучени и социализирани. В годините назад при провеждане на теренни проучвания в района на Петрич попаднах на интересни стенописи в храма на село Беласица, който се оказа, че е украсен със стенописи, които са сред най-късните творби, изпълнени от зографите от фамилията Минови (Димитров 2016, с. 49–56). Докато работи по стенописите в храма на село Рупите, умира зографът Милош Яковлев, родственик на Минови (Димитров 2011). А намиращият се в близост до селата Гега и Игуменец Чуриловски манастир е добре познат на специалистите по възрожденско изкуство от текстовете на Асен Василев, посветени на социалните и патриотичните теми в нашето изкуство (Василев 1973), и от една моя по-ранна публикация (Димитров 2010, с. 42–49). Безспорно е, че

и в други населени места в района съществуват храмове със запазени стенописи и икони, които не са изследвани. Районът на Петрич не е достатъчно добре проучен, особено що се касае до църковните паметници. Един такъв непроучен паметник е храмът „Св. пророк Илия“ в село Богородица, именно той е обект на настоящото изследване¹.

В този текст имам за цел да обобща известното за населеното място и за храма, да въведа неговите стенописи в научен оборот, а това от своя страна да бъде основа за неговото по-цялостно изследване, опазване и социализиране.

Кратка информация за селото и за неговия храм може да се прочете в енциклопедията на Пиринския край (*Енциклопедия „Пирински край“* 1999, с. 461). Голяма част от тази информация, често изопачена и неточна, се репродуцира в различни електронни източници.

Град Петрич е център на община в Югозападна България, той е важен административен, стопански и културен център. Общината се състои от 56 села на площ от 650 km². В духовно отношение е част от Неврокопската митрополия. Градът е включен в територията на Царство България през 1912 г.

Село Богородица е разположено в източните склонове на планината Огражден и северно от гр. Петрич. В село Богородица са открити паметници от римската епоха: мраморна оброчна плоча с образа на Артемида, датирана I – III в., и бронзова статуетка с изобразен бог Хермес (Митрев, Иванов 2011). Според автора на статията за селото в Енциклопедията на Пиринския край в началото на XIX в. в селото се заселват българи от Щип, Велес и други населени места, днес в пре-

¹ За храма „Св. пророк Илия“ в село Богородица бе защитена бакалавърска теза в Нов български университет от Елена Трайкова-Маркова, която проведе своето изследване под моето научно ръководство през 2015 г. Използвам случая да изкажа своята благодарност за това, че ме насочи към този паметник. Изказвам своята благодарност на г-р Сотир Иванов и на г-жа Добринка Бацанова, които ми съдействаха да посетя храма повторно през 2023 г., когато подготвях този текст.

ФИГ. 2. Храм „Св. пророк Илия“, с. Богородица. Възпоменателен надпис

ФИГ. 3. „Йона в устата на кита“, храм „Св. пророк Илия“, с. Богородица

ФИГ. 4. Храм „Св. пророк Илия“, с. Богородица. Видението на св. Петър Александрийски. Фрагмент от „Арий в пасти на чудовището“

делите на Република Северна Македония. Поминъкът на населението е земеделие и скотовъдство. В годините населението на селото намалява. През 1920 г. в него живеят 419 жители, а след последното преброяване жителите са само 11². През 1951 г. името на селото е променено на Сестрино, но през 1995 г. старото име е възстановено. Около селото са изградени седем храма (параκληси): „Свети Илия“, „Света Петка“, „Исус Христос“ (Великденската църква), „Свети Атанас“, „Свети Спас“, „Свети пророк Илия“ и „Света Богородица“. Повечето от тях са нови и са изградени на мястото на съществували, но разрушени в годините параκληси. В близост до селото е разположен гробищният храм „Света Богородица“, който е единственият по-стар храм от енорийския „Св. пророк Илия“.

Храмът „Св. пророк Илия“ е разположен в центъра на селото и според надписа на източната стена е изграден през 1884 г. В издигането му са се включили всички жители. Интересни сведения за изграждането и украсата на храма е събрала Елена Трайкова-Маркова в своята дипломна теза:

Вангелина Василева (92 г.) е била тридесет години кандилар на храма, като тази професия е наследила от баща си, който е бил 40 години. Разказва, че на мястото на храма е имало около шест къщи, но между тях е започнало „да свети огънче“ и един жител е сънувал, че там трябва да се построи църква. Хората са я кръстили „Св. пророк Илия“.

Според баба Вангелина църквата е изографисана от братята Антон и Атанас, които са живели в селото. Тя разказва, че първоначално църквата е изписана на български, после са сложени гръцки надписи, а „Кокулския Колю“, който е избягал в София, е поправил последно надписите на храма.

Бай Ангел (59 г.) споделя, че за строежа на църквата в този ѝ вид е имало специално разрешение от Високата порта. Хората са имали буден

дух и сами са я построили. За изографисването са докарани около 40 000 яйца от околната, с осика [магаре – бел. моя] са довлечени колоните от Маркови кладенци³. Строена е около 18 години. Камбаната е отливана в селото. Според бай Ангел зографите са от Дебър и надписите на гръцки и изображението на свети Георги с фес са политически отстъпки, за да не бъде изгорена църквата.

Баба Севда (82 г.) в момента се грижи за храма (20— ВД). Тя споделя, че не знае много за храма, потвърждава информацията от баба Вангелина и че Кольо е променил надписите в храма.

Храмът „Свети пророк Илия“ е трикорабна псевдобазилика с каменна зидария. Храмът е с размери: ширина – 11,80 m, дължина – 18,30 m и приблизителна височина 7,80 m (без камбанарията). Зидовете на стените са с дебелина 56 cm. В храма има по четири прозореца на северната и южната стена и по един прозорец на източната и западната стена. В западната част на храма е издигната камбанария с камбана от 1915 г. Сградата е с два входа – централен от запад и южен. След последния ремонт от 2010 г. с керемиди на покрива на храма е изписан текст: „Исус Е. Господ“.

По своя архитектурен облик храмът е псевдобазилика. Две колони от по три колони отделят северния и южния кораб от цен-

Фиг. 5. Храм „Св. пророк Илия“, с. Богородица. Протезисна ниша. Христос в потир

Фиг. 6. Храм „Св. пророк Илия“, с. Богородица. Св. евангелист Лука

тралния. На колоните от двете страни са тронове за миряните, а на колоните в западния дял има проскинитарии. В южната част на нефа се намира владишкият трон, клиросът е разположен в североизточната част на основния кораб, непосредствено пред иконостаса.

Храмът „Свети пророк Илия“ е цялостно изписан, като част от стенописите са унищожени или са в аварийно състояние. Надписите в храма са били на гръцки език, впоследствие са замазани и са изписани нови на български език. Авторът на българските надписи не се придържа към точния превод и в храма се появяват светци и сюжети с неточна иконография или такива, които не са известни нито от църковната история, нито имат паралел в други ансамбли. В този текст няма да се занимавам с проблема на променените имена, освен в няколко конкретни случая. По-надолу в текста ще се опитам да направя пълно описание на живописната украса с уговорката, че част от стенописите са разрушени или не могат да бъдат разчетени. В този текст ще се спра и върху някои отделни иконографски и стилови особености. Пълно описание, анализ, интерпретация на живописната украса може да бъдат направени в отделно изследване, и то след извършване на цялостна реставрация⁴. Една от целите на настоящия текст е да се опита да предизвика интереса на изследо-

Фиг. 7. Храм „Св. пророк Илия“, с. Богородица. Източна стена: „Рождество Христово“, „Срещение Господне“, „Небесна литургия“

Фиг. 8. Храм „Св. пророк Илия“, с. Богородица. Св. Георги Нови

³ Връх в планината Огражден на височина 1523 m.

⁴ Встъпителните реставрационни проучвания са извършени от Иван Ванев и Николай Чолаков през 2018 г. Предстоящата реставрация на стенописите би могла да изясни редица въпроси, които към момента на подготовката на този текст остават без отговор.

вателите и обществеността и по този начин да спомогне за съхранението и опазването на този слабо познат, но особено ценен паметник от епохата на Късното българско възраждане.

СТЕНОПИСИ В ОЛТАРА

Олтарът е най-святото място в божия храм. В него се подготвя и извършва Светата литургия. Стенописите в олтара на църквата „Св. пророк Илия“ са добре запазени. В конхата на абсидата е разположено допоясно изображение на Света Богородица. От двете страни на Божията майка са изографисани ангели, които държат свитък и плащаница. Образът на Св. Богородица е фланкиран от надпис „Ширшая небес“. Това изображение стилово се отличава от останалите стенописи в храма и може с висока степен на сигурност да се предположи, че е изпълнено от друг зограф и по друго време от останалата стенна живопис.

В долния регистър на абсидата е поместена сцената „Причастие на апостолите“. Малка част от стенописа липсва, а друга е силно разрушена. Тя е разделена на две части, като символичният храм,

ФИГ. 9. Храм „Св. пророк Илия“, с. Богородица. „Смъртта на праведника“ и св. Игнатий с лъвовете

под който пише „Ученици Христови“, разделя стенното поле на две части.

На най-долния регистър са изобразени в цял ръст шестима светици архиереи: св. Спиридон; св. Григорий (името не се чете добре); св. Йоан Златоуст; св. Василий Велики; св. Атанасий и св. Никола.

На източната стена над абсидата е разположена евангелската сцена „Благовещение Богородично“. Образите на св. арх. Гавриил и на Св. Богородица се разделени от прозорец, под който е образът на бог Саваом.

На най-горния регистър на източната стена са разположени евангелски сцени. Евангелският разказ логично започва с „Рождество Христово“. В центъра на композицията е новороденият Исус Христос, от двете му страни са Св. Богородица и св. Йосиф, а зад него са представени източните мъдреци, носещи дарове. И четирите персонажа са изобразени със скръстени в молитвена поза ръце в знак на преклонение пред новородения Божи син. От небето Витлеемската звезда огрява яслата в пещерата. Надписът на следващата сцена не се чете. В центъра е изобразен одър, на който лежи Младенецът. От едната му страна е св. Йосиф, а от другата – Дева Мария. Зад тях има двама свещенослужители, единият от които е изобразен с ореол и в ръцете си държи инструменти, а другият държи книга. От интериорната интерпретация става ясно, че действието се развива в храм. Тази сцена представя обрязването на Исус Христос [1 януари] и е описано от евангелист Лука [Лк.1:31; 2:21]. Евангелският цикъл продължава и на южната стена, но е прекъснат от образа на старозаветния пророк Мойсей, следван от прозорец, над който е разположено допоясно изображение на Христос Емануил, а в нишата на прозореца са разположени пророци, но техните имена и текстовете от свитъците остават трудни за разчитане и ще бъдат обект на друго изследване. Едва след това евангелският разказ продължава със сцената „Среќение Господне“ [Лк. 2:25-38]. Св. Богородица и св. Йосиф са в едната

ФИГ. 10. Храм „Св. пророк Илия“, с. Богородица. Св. Дионисий, св. Никифор, св. Арсений

ФИГ. 11. Храм „Св. пророк Илия“, с. Богородица. „Недреманно око“

част на изобразителното поле, а срещу тях е праведният старец Симеон, който държи Младенеца. Заг него стои Фануиловата дъщеря Ана. Срещата е в храма на Йерусалим, където Симеон възкликва: „Защото видяха очите ми спасението, което си приготвил пред всички люде; Светлина да просъществува народите. И славата на Твоите люде, Израил“ [Лк. 2:30-32].

Вторият регистър, който е на нивото на конхата на абсидата, е отделен за Небесната литургия. Изображението е разположено върху цялата източна стена, като продължава на южната и северната стена. Олтарът, на който се извършва безкръвната жертва, е разделен на две половини и е разположен от двете страни на абсидата. Тази сцена може да се свърже с тайнството на литургията.

Под Небесната литургия межда абсидата и нишата е разположен светец в цял ръст с кадилница и свещник (трикира). От облеклото на светеца става ясно, че това е дякон. Името на дякона е коригирано и трудно може да се прочете. Българският вариант на името е св. Евтим. В нишата на диаконикона е поместен „Христос в потир“. Непосредствено до него на източната и южната стена е изобразен пейзаж с трикорабен храм. Особеното в това изображение е, че на него е изрисуван корниз с червена завеса, която е събрана в единия край на корниза (южната стена), а долната част на завесата е предметната през корниза (източната стена). Подобни пейзажи не са традиционни за църковната живопис, но се срещат и в други паметници от региона, тяхното значение засега остава неясно. Освен че е разположена на две стени, композицията е усложнена от факта, че в изображението попада и част от долап с богато декорирани врати. След него са разположени още двама от дяконите, а имената и на двата езика са неясни.

На северния дял на източната стена са изобразени евангелските сцени „Изцеление на слепородения“ („Неделя на слепия“) [Йоан 9:1-11] и една от сцените, свързани с Христовите чудеса, а именно момен-

ФИГ. 12. Храм „Св. пророк Илия“, с. Богородица. „Жертвоприношението на Авраам“

ФИГ. 13. Храм „Св. пророк Илия“, с. Богородица. „Каин убива Авел“

тът, в който Исус изцелява слепородения [Йоан 9:1-11]. Христос е облечен в червен хитон и син химатий, с дясната си ръка държи лицето на слепаца, а с лявата намазва очите му с кал. Заг Исус са изобразени неговите ученици. Като част от фона е потокът Силоам, където просякът трябва да си измие очите, за да прогледне. Следващата сцена е „Неверието на ап. Тома“ [Йоан 20:24-29]. Надписът не е запазен, но е видно, че Христос е пред храм, а срещу него е застанал мъж (св. Тома), облечен в зелено, с протегнатата ръка и пръст, докосващ раната от копие, а около тях са учениците на Спасителя. Божият син е облечен само с червен химатий, а на единия му крак се вижда белег от стигмата. На северната стена е изобразено „Възкресение Христово“. В центъра на композицията е отвореният празен гроб. Над него на облак е стъпил възкръсналият Спасител с червено знаме в ръка и облян в златно сияние. От едната страна ангел придържа ковчега, а от другата са изрисувани войни, които са повдигнали щитовете си. Следва прозорец, над който е изобразен отново Христос с крила и свитък. В нишата са двама светци пророци, на единия името не се чете, а вторият е пророк Софоний (3 декември), предсказал бедствията, които ще достигнат Юдея. Следва сцената

ФИГ. 14. Храм „Св. пророк Илия“, с. Богородица. „Адам оре нивата“

„Оплакването на Христос“. На следващия регистър, както вече отбелязах, е Небесната литургия. Под нея между абсидата и протезисната ниша е св. Стефан според надписа на български език, в нишата е свалянето на Христос от кръста. Следва „Видението на св. Петър Александрийски“, което преминава в нишата на северната стена, а моментът с падението на еретика Арий е изобразено на нивото на цокъла. Следват светци дякони, като се разчитат имената на св. Вениамин (31 март) и св. Роман (18 ноември). На най-ниския регистър (цокъл) под протезисната ниша е изобразен Йона в устата на кита. Между Йона и чудовището, поглъщащо Арий, има малък, но интересен архитектурен пейзаж, който също не е в традициите от средните векове, но се среща и при други зографи, предимно в района на Югозападна България.

В дълбочината на нишите на прозореца са изобразени пророците Йоил (19 октомври) и Даниил (17 декември). Пророк Йоил държи свитък, на който прозира гръцки надпис. Пророк Йоил е предсказал сливането на Светия Дух пред повярвалите в Христа. Образа на пророк Даниил ще срещнем на още две места. Тук той е в цял ръст, с лявата си ръка държи свитък, а с дясната е посочил към него.

СТЕНОПИСИ В НАОСА

ЮЖНА СТЕНА

Сцените от горния регистър на южната стена са логическо продължение на евангелския цикъл от олтарната част. След „Рождество Христово“, „Обрезание Господне“ и „Сретение Господне“ следват „Кръщение Христово“ и „Възкресението на Лазар“. Следва прозорец, над който е изобразен пророк, светци, а в дълбочината на прозореца са Осия (17 октомври) и Захарий (8 февруари). След нишата на прозореца са визуализирани „Вход Господен в Йерусалим“ и „Тайната вечеря“. Следва отново прозорец, в чиято дълбочина е образът на пророк Мойсей, а другият остава неизвестен, след него евангелският разказ продължава с „Предателството на Юда“. Следва парпетът на емпория, а на него има различна иконографска програма, която ще разгледам отделно.

Вторият регистър е зает от медальони с изображения на светци: св. Мамант (2 септември), св. Ариа, св. Аполон, следва прозорецът, а след него св. Евмор, св. Артемий (20 октомври), св. Сицилия, отново прозорец и след него са св. Филимон и св. Евгений (19 февруари). По-голямата част от светците не са известни, те са получили имената си при превода им на български език.

На най-долния регистър в прав ръст са изобразени: св. Петър и Павел (29 юни), св. мъч. Теодор, св. мъч. Панталеймон (27 юли), св. Козма, св. Дамян (1 ноември или 1 юли), св. Антоний (17 януари), светец архиерей, чието име не е запазено, св. Евтимий (20 януари) и св. Мина

(15 ноември). Непосредствено до иконостаса, под образите на св. Петър и Павел, е изобразена старозаветната братоубийствена сцена, в която Каин убива брат си Авел. На същото ниво в останалата част на храма са разположени тронове на изявените миряни от енорията. Непосредствено под емпория е южният вход на храма. Над него в правоъгълно поле е разположен възпоменателният надпис, който ще коментирам по-нататък в текста. Регистърът на правите светци продължава с две почти идентични изображения на светци монаси, държащи макети на храмове (центрични по форма), българските им имена са св. Дионисий и св. Никифор. Поредицата от прави светци на южната стена приключва с образите на св. Теодосий (11 януари) и св. Иларион (21 октомври).

От сонма на светците познаваме няколко светци с името Дионисий: св. Дионисий Ареопагит (3 октомври), ученик на св. ап. Павел и епископ на Атина; св. Дионисий Велики, епископ Александрийски (4 октомври); св. Дионисий Велики, който е ученик на Ориген и епископ на Александрия; преп. Дионисий Атонски (Костурски) (25 юни), по-малък брат на Трапезундския митрополит Теодосий, преди това игумен на манастира „Филотей“ в Света гора. По препоръка на своя

ФИГ. 15. Храм „Св. пророк Илия“, с. Богородица. Три жени светци

брат св. Дионисий става игумен на новостроящ се манастир на името на св. Йоан Кръстител. Името Никифор се носи от трима светци: св. Никифор Антиохийски (9 февруари), св. Никифор, патриарх Константинополски (13 март). Третият светец, носещ името Никифор, е роден след изписването на храма и е живял през XX в.

Трудно е да се реконструира оригиналната иконографска програма, без да е правен опит да се разчетат оригиналните имена, но на пръв поглед най-вероятно става дума за св. Дионисий Атонски (Костурски), който е бил монах и е създал манастир. Голяма част от населените места в района са били пряко или косвено свързани със светогорските манастири. Що се отнася до втория светец, най-вероятно името Никифор не е преведено точно и образът е на друг светогорски монах.

СЕВЕРНА СТЕНА

Оплакването на Христос е изображение, което попада в по-голямата си част в олтаря, в посока запад⁵, следва сцената „Носене на кръста“, следва прозорец, над който според българския надпис е изобразен св. пророк Мойсей, а в дълбочината на прозореца са св. Византин и св. пр. Захарий. Между двата прозореца са сцените „Исус на съд при

5 При описание на стенописите следвам изискванията на Асоциацията на византолозите и се движа от изток на запад, което в случая не съвпада с логиката на евангелския цикъл, който в тази църква е от запад на изток.

ФИГ. 16. Храм „Св. пророк Илия“, с. Богородица. „Св. Вяра (Текла), св. Надежда (Анастасия), св. Любов (Евгения) и св. Иовия(?)“

ФИГ. 17. Храм „Св. пророк Илия“, с. Богородица. Св. Византин(?)

Пилат“ и „Исус на съд при Анна и Каяфа“. Над прозореца е разположен образът на св. пророк Исаия (9 май), а в нишата на прозореца са вместени образите на неизвестен светец и св. Михаил. Между прозореца и парапета на емпория е поместено „Бичуването на Христос“.

На втория регистър отново в медальони са разположени св. Горий, св. Никита (15 септември) и св. Виктор (15 ноември), между прозорците са св. Елиострат, св. Акаки, св. Платон и св. Герасим, в последните два медальона преди емпория са св. Орест и св. Юлиан.

Регистърът на правите светци започва със св. Константин и св. Елена (21 май), св. Меркурий (24 ноември), св. Екатерина (24 ноември), св. Стилиян Пафлагонийски (26 ноември), св. Кириакия (Неделя) (7 юли), св. Прокопий (8 юли), св. Сава (5 декември), св. Варвара (4 декември) и св. Параскева (28 октомври). Непосредствено след това е изобразена сцената как св. арх. Михаил взема душата на грешника, а непосредствено след нея е образът на св. Георги Софийски (11 февруари), облечен с фустанела и фес. Между иконостаса и тронове са визуализирани две старозаветни сцени, свързани със земния живот на Адам и Ева.

ФИГ. 18. Храм „Св. пророк Илия“, с. Богородица. Св. пророк Мойсей

ЗАПАДНА СТЕНА

В южния дял на западната стена в пространството под емпория са разположени според изписаните на български имена светиците Магдалена, Марта, Саломия, Калопана. Над централния вход е изобразена сцената „Недреманно око“ с надпис на български „Христос спи на сред Балкана“, а в северния дял на западната стена в общо изобразително поле са изобразени „Смъртта на праведния“, св. Игнатий Богоносец (20 декември) и св. Зосима причестява св. Мария Египетска.

На парапета на емпория в отделни самостоятелни полета са изобразени важни моменти от живота на Св. Богородица. Цикълът започва с нейните родители св. Йоаким и св. Анна, следва изображение на нейното раждане, озаглавено „Презрение Св. Богородица“ и познато в църковната традиция като „Рождество Богородично“, следва „Благословение на Св. Богородица“, „Успение Богородично“, на тази сцена е отделено повече пространство отколкото на останалите сцени в централното поле на парапета. След нея е сцената „Възнесение Богородично“, а надписът гласи „Погребение Богородично“. Следващата сцена, чиято иконография напомня на „Живоносен източник“, е озаглавена „Покров Богородичен“, а със сцената „Въведение Богородично в храма“ цикълът завършва.

Образът и житието на Св. Богородица са разпространени и присъстват в редица храмове по нашите земи. Най-разпространената традиция е в храма да има житиен цикъл на неговия патрон. В разглеждания от мен паметник няма нито едно изображение на патрона (освен на иконостаса) св. прор. Илия, но пък не бива да забравяме, че населеното място носи името на Божията майка.

ЕМПОРИИ

На южната стена на емпория е разположена композицията „Гостоприемството на Авраам“, а след прозореца „Жертвоприношението на Авраам“. На западната стена се явяват няколко жени светици,

ФИГ. 19. Храм „Св. пророк Илия“, с. Богородица. „Св. Йоаким и св. Анна“, „Рождество Богородично“

ФИГ. 20. Храм „Св. пророк Илия“, с. Богородица. „Живоносен източник (Покров Богородичен)“

чиито гръцки имена са заличени, а българските им не съответстват на иконографските типажу. Светиците Вера (Вяра), Надежда, Любов и Йовия (София) очевидно трябва да изобразят римската мъченица св. София и нейните три дъщери (17 септември), но под лошо заличените гръцки надписи дори неопитното око може да прочете имената на светиците Текла (24 септември), Анастасия (22 декември) и Евгения (24 декември). В централната част на западната стена, частично закрита от стълбището, водещо към камбанарията, е сцената с „Избиването на Витлеемските младенци“. Над нея имаме алегорични изображения на слънцето и луната. В северния дял на западната стена продължава галерията със светици, чиито български имена са: св. Анастасия, св. Палавия, светица със заличено име, св. Теодора. На северната стена са св. Марина (17 юли), тук иконографията съвпада с българското име, и св. Марта, в действителност св. Юлита, и св. Кирик, чието име не се чете нито на български, нито на гръцки. След прозореца, над който е изобразен ангел, следват: светиците Агипина, Акилина и Наталия. От вътрешната страна на парапета на емпория има следи от изображения, които най-вероятно са визуализирали „Страшният съд“ или смъртните грехове.

ФИГ. 21. Храм „Св. пророк Илия“, с. Богородица. Св. Агипина(?), св. Акилина(?) и св. Наталия(?)

Стенописни изображения на евангелисти, пророци и други светци има и в пространствата над капителите на колоните, разделящи централния от страничните кораби, както и на напречния, който поддържа емпория. От дясната страна на централния кораб в богато декорирани медальони са разположени св. ев. Лука, св. ев. Марк, св. Йов и Исая (последният в пространството на емпория), а от лявата страна св. ев. Матей, св. ев. Лука, св. Козма, св. Мойсей и св. пр. Йеремия, последните двама в пространството на емпория. Между медальоните са разположени изображения на ангели. В южния кораб са изобразени св. Теодор, св. Георги, св. Давид, а във северния св. Георги, св. Софроний и св. Андрей. В пространството над колоните на напречния кораб са изобразени Йоан и Козма, гледащи на изток, а от другата страна е изписувано дърво. На емпория изображенията над колоните са на св. пр. Илия отдясно и св. Елисей отляво, а на същата колона с поглед към северния кораб е св. Екатерина.

Възпоменателният надпис гласи:

Този храм е построен с помощта на всички християни от туй село. Зографи Антон и Атанас братя. 1884 г.

Надписът е претърпял „реставрация“ и от долния слой прозира бегло един ред. Качеството не е добро, но може да се прочете текст на гръцки език. От този ред разчитам следните думи „έν έτος 18(83) Αύγουστος“, който се превежда „в година 18(83) август“. Изписаните цифри, от които ясно се разчитат „1“ и „8“, предполагам, че са част от година, тъй като след тях има следи от още две цифри, които могат да се разчетат като „8“ и „3“, но тогава се получава разминаване

Фиг. 22. Храм „Св. пророк Илия“, с. Богородица. Част от декорацията на храма

между годината на строеж (1884) и годината на стенописите. Именно затова в началото на текста отбелязах, че храмът се нуждае от спешна и професионална реставрация, за да може стенната живопис да бъде интерпретирана коректно.

Имената на братята зографи Атанас и Антон не са ми известни, а и не открих информация за тях, както и дали това е превод на имената на зографите, изписали храма, или на тези, които са изписали образа на Св. Богородица в конхата на абсидата, или на тези, които са коригирали надписите.

СТИЛОВИ ОСОБЕНОСТИ НА СТЕНОПИСИТЕ

Художествената култура от епохата на Българското възраждане е пронизана от свободолюбие и романтика, която е неповторимо явление и в историята на европейската култура. Опирайки се на традицията и под влияние на културата на съседните и други европейски народи, българските просветители, строители, художници и народни майстори създават произведения, достойни за времето на борба в този преломен момент в историята на българския народ. Възраждат се националният дух, икономиката, просветата и пр., без

Фиг. 23. Храм „Св. пророк Илия“, с. Богородица. Луната

да се преоткрива наследството на Античността или Средновековието, макар че историзмът и славните времена (особено от средните векове) играят важна роля при формиране на идентичността и националното самочувствие.

Въпреки че няма точна и общоприета периодизация на епохата на Българското национално възраждане, паметникът, който е обект на настоящето проучване, попада в безспорния последен етап на този период – Късното възраждане. Храмът „Св. пророк Илия“ е изписан през 1884 г. Това е време, в което работят най-вече зографите от по-малките художествени центрове и фамилии. Зографи като Никола Образописов и Симеон Молеров, които са се радвали на уважението на тогавашната общественост и доскоро са затрупани от безброй поръчки, постепенно започват да се занимават с други по-актуални за времето занаяти, а и поръчките намаляват. Интересът към академичното изкуство нараства в Княжество България след Освобождението с помощта на официалната Църква и то бързо измества възрожденската естетика, но интересът към нея се запазва до първото десетилетие на XX в. В неосвободените земи, в които попада и село Богородица, както и в периферията на Княжеството.

Проблемът за примитивните и наивните стенописи от епохата на Възраждането, както и за нешколуваните им майстори е изследван слабо. Паметниците, определяни като примитивни, са разнородни по особеностите на иконографските им програми и стила на работа.

Художествените качества и богатството на стенописите свидетелстват за ерудицията на зографите. Те са доказателство и за високите изисквания, но и за финансовите възможности на поръчителите. Строежът на големи сгради и цялостното им изписване се дължи на увеличените финансови възможности на църковните общини в селата.

Трудно е да се определи към кои от художествените центрове принадлежат зографите, работили в село Богородица. В стилово отношение те се доближават до работили по същото време и в този район зографи от фамилията Минови, които са носители на традициите на Дебърската художествена школа, примесени с влияния от големите манастири и на възрожденската книжнина. Зографите се вписват в общите тенденции на балканското изкуство от XIX в. Стенописите им не достигат „върховете“ на художественото майсторство, но зографите значително се отличават и надрастват други свои съвременници. Въпреки многото общи иконографски схеми, колоритни и пластични решения, по които може да се характеризират техните стенописи, те притежават и множество различия – както помежду си, така и в различните периоди от тяхното творчество.

При внимателно наблюдение на идейния замисъл в програмата на църкви, които са цялостно изписани, се забелязва, че повърхността е максимално оползотворена и няма празни пространства, които да бъдат допълнително запълвани. Персонажите, композициите и орнаментите са предварително обмислени и са съобразени с архитектурните форми.

Композиционното изграждане на сцените е симетрично, със строго хармонично разпределение от равномерни квадратни полета. Сцените от земното житие на Христос – наред с образите на правите светци, заемат основно място в украсата на паметниците, разглеждани тук. Житийните сцени са подредени хронологически, като следват евангелския разказ.

Голяма разлика има в представянето на облеклата и битовите предмети. Докато в облеклата на пророците, светците и другите персонажи се прави опит за максимално доближаване до старата традиция, тъй като всички са облечени с химатии, полиставриони, фелони за духовните лица, корони и други инсигнии на властта при монарсите, при декоративно-битовите елементи откриваме едно доближаване до народния бит, намираме една, по думите на Асен Василев, „пъстра народна картина“. Голямо впечатление прави декорацията на колоните. Част от основите на колоните са оцветени в жълто, имитиращи спирали с краища в червено, зелено и синьо. В центъра на всяко поле има флорална украса. Колоната завършва с капител, чиято украса имитира коринтския стил.

Храмът има иконостас, който е сравнително голям, с приблизителни размери 11 x 10 м. Той е триделен, с три врати и три реда икони. Иконите имат високи художествени качества, датират от XIX в. Общият им брой е 43. Върху цокълните табли (10 на брой) са нарисувани сцени от Шестоднева и цветни букети. Силово иконите се отличават значително от стенописите⁶.

Храмът „Св. пророк Илия“ в село Богородица е един слабо познат, но същевременно и особено представителен паметник, създаден в годините на прехода от Възраждането към модерната епоха. Обширен храм, цялостно изписан със запазени стенописи, макар и нуждаещи се от реставрация. Преминването от Османската империя и Вселенската патриаршия към Царство България и Българската екзархия води до подмяна на надписите, което променя логиката на иконографската промяна, но повдига и въпроса за границата между приповдигнатото национално чувство и вандализма, проблем, пред който сме изправени и днес. Внимателното почистване на стенописите може би ще разкрие истинската концепция на иконографската програма, кои са авторите на живописата, както и да се отговори на

⁶ Иконите и иконостаса ще разгледам в друг свой текст.

въпроса гръцки или български са били първичните надписи. Това ще е следващата стъпка, без която няма да е възможно коректното интерпретиране на стенописите.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

ВАСИЛИЕВ, Асен, 1973. *Социални и патриотични теми в старото българско изкуство*. София: Български художник.

ДИМИТРОВ, Владимир, 2010. Храмът „Св. Георги“ при село Игуменец. *Проблеми на изкуството*. 2010. Бр. 3.

ДИМИТРОВ, Владимир, 2011. *Зографската фамилия Минови и тяхното стенописно наследство*. София: Нов български университет. ISBN 978-954-535-680-3.

ДИМИТРОВ, Владимир, 2016. Храм „Св. Пророк Илия“, с. Беласица (Елешница), Петричко. *Проблеми на изкуството*. 2016. Бр. 4.

Енциклопедия „Пирински край“, 1999. Благоевград: Редакция „Енциклопедия“. ISBN 954-90006-2-1.

ИВАНОВ, Сотир, 2003. Демографски облик и икономическо състояние на град Петрич през XV – XVII Век. *Известия на Исторически музей – Благоевград*. 2003.

МИТРЕВ, Георги и ИВАНОВ, Сотир, 2006. Антични паметници от Хераклея Синтика и близката околност. *Научни трудове*. 2006. Т. 1, Бр. 1.

МИТРЕВ, Георги и ИВАНОВ, Сотир, 2011. *Проучвания в долината на Струмишница*. Благоевград: Издателство БОН.

THE WALL PAINTINGS IN THE CHURCH OF ST PROPHET ELIJAH IN THE VILLAGE OF BOGORODITSA, PETRICH REGION

Vladimir Dimitrov
New Bulgarian University
vladimirdim@gmail.com

SUMMARY

The article gives a detailed description of the frescoes in the Church of the Holy Prophet Elijah in the village of Bogoroditsa, Petrich Municipality. The temple was constructed and the frescoes inside made in 1884 by the brothers Atanas and Anton. The wall paintings cover the entire interior and for the most part are in good condition. After the Bulgarian Liberation and the incorporation of the region in 1912 in the territory of the Kingdom of Bulgaria, the Greek inscriptions were erased and replaced with new ones in Bulgarian. This has led to the emergence of “new” saints and some peculiarities in the iconographic programme.

Keywords:
frescoes, painting, Bulgarian Revival, naïve, Primitivism